

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNİN TARİHÇESİNE GENEL BİR BAKIŞ DENEMESİ

Cihan ÇAKMAK*

ÖZET

Uzun ve köklü bir geçmişe sahip Türk dilinde tarih boyunca çok sayıda eser ortaya konmuştur. Devrinde siyasi açıdan parlayan bir yıldız konumunda olan Türk devletleri bu güçlerine bağlı olarak dillerinin öğrenilmesini ve öğretilmesini de diğer topluluklara adeta zorunlu kılmıştır.

Son yıllarda Türkiye'nin giderek artan ekonomik ve siyasi gücüne bağlı olarak Türkçenin ve Türk kültürünün öğretilmesi ayrı bir önem kazanmıştır. Bu bakımdan bilhassa yabancılara Türkçe öğretimi konusu titizlikle ele alınmalı ve sistemli bir şekilde yürütülmelidir.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe öğretimi, Dîvânu Lugâti't-Türk, Codex Cumanicus.

* Dr. Gaziosman Üniversitesi, Türkçe Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezi (GOÜ-TÖMER), Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, e-mail: cihancakmak18@gmail.com

A GENERAL VIEW ESSAY ABOUT THE HISTORY OF TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS

ABSTRACT

Having a long and rooted background, Turkish language has produced a great number of works throughout the history. As politically shining stars in their era, Turkish states virtually obliged the other societies to learn and teach their language.

Depending on the increasing economic and political power of Turkey, teaching of Turkish and Turkish culture has gained importance. In this respect, the field of teaching Turkish to foreigners should be dealt with punctiliously and conducted systematically.

Key words: *Teaching Turkish to foreigners, Dîvânu Lugâti 't-Türk, Codex Cumanicus*

I. GİRİŞ

Teknolojinin ve bilginin dünyada hızla yayılmasına paralel olarak bilgiye ulaşma imkanları da hızla gelişme göstermektedir. Bilgiye daha kolay ve hızla ulaşılabilmesi beraberinde ikinci dile olan ihtiyacı kat kat arttırmıştır. Bu hızlı değişim içerisinde ulusların dilleri de dünyanın her yerinde öğrenilmektedir. Bu bağlamda küreselleşen dünyada Türkçenin ikinci bir dil olarak öğretimi konusu ön plana çıkmaktadır.

Yabancılara Türkçe öğretimi, Türk kültürünün öğretilmesine hizmet etmektedir. Çünkü dil, bir kültür taşıyıcısıdır. Yabancı dil öğrenen kişi ister istemez o dilin kültürünün de içine girmektedir. Bu bağlamda dili öğretilen toplumun kültür öğelerinin öğrencilere gerekli ölçüde aktarılması ve öğretilmesi de büyük önem arz etmektedir (Barın, 2008: 61).

Dünyanın en eski ve köklü milletlerinden biri olan Türkler zengin bir medeniyet kurmuşlardır. Türkler, il, ülüş sistemleri, toplum hiyerarşisi, ordu disiplini ve diğer devletlerle kurduğu diplomasi ilişkileriyle de gelişmiş bir dünya görüşüne sahip olmuşlardır (Gumilöv, 2002: 14).

Tarih boyunca Türkçenin yabancılara öğretimi konusuyla ilgili çok sayıda eser yazılmıştır. Aşağıda bu eserlerin bir listesi verilmeye çalışılacaktır:¹

2. TARİHSEL AÇIDAN YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KULLANILAN ESERLER

2.1. KARAHANLI SAHASI

2.1.1. Dîvânu Lugâti't-Türk

Dîvânu Lugâti't-Türk XI. yüzyılda kaleme alınmıştır. Türk dünyası hakkında çok önemli bilgilere yer veren bu eşsiz eser, Türkçenin bilinen ilk sözlüğü olarak kabul edilmektedir. Dîvânu Lugâti't-Türk, kendi dönemindeki Türklerin yaşayışlarını, dillerini, ananelerini, kültürlerini kısaca söylemek gerekirse devrinin adeta bir panoramasını gözler önüne sermektedir. Bu bakımdan eser, araştırmacılar tarafından “Türk dil ve kültürünün hazinesi” olarak nitelenmiştir.

“Türk dillerini toplayan kitap” anlamına gelen eser, Türk dilinin Göktürk bengu taşlarından sonra en büyük eseri olarak kabul edilmektedir. Kâşgarlı Mahmud²

1 Makalenin bu kısmındaki sınıflandırmada Abdurrahman Güzel'in (2012) *Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretim Tarihine Kısa Bir Bakış*, VII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı (25-28 Eylül 2012) adlı çalışmasından istifade edilmiştir.

2 Kâşgarlı Mahmud bir sözlük kaleme almasının yanı sıra bir gramer kitabı da kaleme almıştır. Kitabının ön sözünde *Kitab-ı Cevâhirün Nahv fi Lugâti't-Türk* adında Türkçe bir gramer kitabı da yaz-

tarafından 1072-1077 yılları arasında Bağdat'ta yazılan eser Abbasi halifesine sunulmuştur. Dîvânu Lugâti't-Türk'te yaklaşık 8000 Türkçe kelimenin Arapça karşılıklarına yer verilmiştir (Ercilasun, 2004: 319; Ercilasun, 2007: 151).

Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk'ün ilk satırlarında Tanrı'nın dünyanın idare yularını Türklerin eline verdiğini belirtmiştir. Ayrıca Araplara devlet yönetiminde önemli mevkilere gelmeleri için Türkçe öğrenmelerini tavsiye etmiştir³.

“Dîvânu Lugâti't-Türk Türkçeden Arapçaya bir sözlüktür. Türkçe sözlerin Arapça karşılıkları verildikten sonra mutlaka kelimelerin içinde bulunduğu bir örnek cümle verilir. Örnekler sık sık bir atasözü veya bir dörtlük de olabilmektedir. Daha sonra örneğin Arapça karşılığı yazılır. Eğer madde başı olan kelime Türk kişi veya boy adlarından biri ise ayrıca açıklamalar yapılır. Özel adlar dışındaki önemli kelimeler için de bazen açıklamalar yapılmıştır. Madde başı fiil ise ‘aldı, yazdı’ şeklinde bilinen geçmiş zamanın teklik 3. şahsında verilir. Örnek ve Arapça anlam bittikten sonra fiilin geniş zamanı ile mastarı (alur-almak, yazar-

dığından söz etmekle birlikte maalesef bu eser henüz bulunamamıştır (Köprülü, 2003: 216). Oğuz, Türkmen, Çiğil, Yağma, Tohsı, Kıpçak, Peçenek gibi Türk boyları arasında dolaşarak yaşadıkları yörenin toponomisini ele almış, çağının bir etnografi olarak Türk göçebe hayatı ve kültürüyle ilgili bilgilere yer vermiştir. Kâşgarlı Mahmud Türk dilinin gücünü ve zenginliğini topladığı halk edebiyatı ürünlerinde bulmuştur. Bu yönüyle “Dîvân” günümüzden 900 yıl önce diyalektoloji alanında benzersiz bir eser olarak karşımızda durmaktadır (Gülensoy, 2010: 387-389). Bu bağlamda Kâşgarlı aynı zamanda bir etnolog, diyalektolog (ağız araştırmacısı) ve halk edebiyatı araştırmacısıdır. 11. yüzyılın bu büyük Türkologunu Radloff “Türkolojinin babası” olarak adlandırmıştır (Ercilasun, 2004: 321).

- 3 Kâşgarlı Mahmud Dîvân'ın *Türk* maddesinde şu cümlelere yer vermiştir: “İmdi, bundan sonra Muhammed oğlu Hüseyin, Hüseyin oğlu Mahmud der ki: ‘Tanrının devlet güneşini Türk burçlarında doğurmuş olduğunu ve onların milikleri üzerinde göklerin bütün teğrelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm’¹. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı. Zamanımızın Hakanlarını onlardan çıkardı; dünya milletlerinin idare yularını onların ellerine verdi; onları herkese üstün eyledi; kendilerini hak üzere kuvvetlendirdi. Onlarla birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine erıştirdi; bu kimseleri kötülerin – ayak takımının şerrinden korudu. Onları dokunmaktan koruyabilmek için, akli olana düşen şey, bu adamları tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur. Bir kimse kendi takımından ayrılıp ta onlara sığınacak olursa o takımın korkusundan kurtulur; bu adamlara başkaları da sığınabilir. Andiçerek söylüyorum, ben, Buharanın – sözüne güvenilir – imamlarının birinden ve başkaca Nişaburlu bir İmamdan işittim, ikisi de senetleriyle bildiriyorlar ki Yalavacımız kıyamet belgelerini, âhir zaman karışıklıkların ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylediği sırada ‘Türk dilini öğreniniz; çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik çok buyurmuştur. Bu söz (hadis) doğru ise sorgusu kendilerinin üzerine olsun – Türk dilini öğrenmek çok gerekli (vacib) bir iş olur; yok, bu söz doğru değilse, akıl da bunu emreder.’” (DLT I, 2006: 3-4).

“Yüce Tanrı ‘Benim bir ordum vardır, ona ‘Türk’ adını verdim, onları Doğuda yerleştirdim. Bir ulusa kızsarsam Türkleri, o ulus üzerine musallat kılarım’ diyor. İşte bu, Türkler için bütün insanlara karşı bir üstünlüktür. Çünkü, Tanrı onlara ad vermeyi kendi üzerine almıştır; onları yeryüzünün en yüksek yerinde, havası en temiz ülkelerinde yerleştirmiş ve onlara ‘Kendi ordum’ demiştir. Bununla beraber Türklerde güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağırlamak, sözünü yerine getirmek, sadelik, öğünmemek, yiğitlik, mertlik gibi öğülmeye değer, sayısız iyilikler görülmektedir.” (DLT I, 2006: 351-352).

yazmak) mutlaka yazılır. Bunun sebebi, geniş zaman ekinin, bugün olduğu gibi o zaman da kurala bağlanamaması (*almak*’ta -ur, fakat *yazmak*’ta -ar eki); mastar ekindeki *kaf* veya *kef* harfi vasıtasıyla fiilin kalın veya ince olduğunun belirtilmek istenmesidir. Tabii ki eserde, bugünkü sözlük düzenlenmesinde olduğu gibi madde başları alt alta sıralanmamış; yeni madde başı, önceki maddenin bittiği yere yazılmıştır. Bu durumda okuyucunun maddeyi rahatça görebilmesi için madde başının üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Türkçe örneklerin üstünde de kırmızı çizgi vardır. Örnek cümleleri ve açıklamalarıyla Dîvânu Lugâti’t-Türk modern ve ansiklopedik bir sözlük gibidir.” (Ercilasun, 2004: 322).

Dîvânu Lugâti’t-Türk, Araplara Türkçeyi öğretme amacıyla yazılmıştır. Bu bakımdan eserin mukaddimesi ve açıklamaları Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bu amaca uygun olarak madde başları, Arap sözlükçülük geleneğine uygun olarak dizilmiştir. Türkçe madde başları Arapça kelime sınıflandırmalarına (hemzeli, salim, şeddeli vb.) ve vezinlere uygun olarak tasarlanmıştır. Aynı vezinde olan kelimeler tek bir başlık altında toplanmak suretiyle kendi içlerinde alfabe sıralamasına uygun olarak dizilmiştir (Ercilasun, 2004: 323).

Kâşgarlı Mahmud eserinde yabancılara Türkçe öğretimi konusunda pek çok yöntem izlemiştir. Bu yöntemler şu şekilde sıralanabilir:

1. Kâşgarlı Mahmud eski öğretim metotlarında görülen önce ve hemen her zaman sadece kural verme yolunu benimsemek yerine önce örneği vermiş, ardından kurala gitmiştir.
2. Yabancılara sadece Türkçe öğretmekle yetinmemiş, dil ile birlikte kültürün aktarılmasına ve öğretilmesine de çalışmıştır.
3. Dil öğretiminde örneklerin önemini kavramış bir dilci olarak, kuralın yanında mutlaka örneklere de yer vermiştir. Örneklerini günlük hayattan, atasözlerinden ve şiir parçalarından seçmeye özen göstermiştir.
4. Dil öğretiminin önemli unsurlarından olan tekrarların önemini kavramıştır. Buna istinaden eğer önceden verilmiş bir kural tekrar geçmişse söz konusu kuralı tekrar etmekten kaçınmamıştır (Akyüz, 1989:45-46).

2.2. HAREZM VE KIPÇAK SAHASI

2.2.1. Codex Cumanicus

Codex Cumanicus, XIII. ve XIV. yüzyıl Kuman⁴ dilinin en geniş kapsamlı ka-

4 Kumanca bir doğu Türk lehçesidir. Kuman halkı bugünkü Batı Sibiryaya ovasını kapsayan bir bölgeden gelmektedir. Bu bölge İslam kaynaklarına göre İrtiş ve Ob’un kuzeybatı nehir vadisine bakmaktadır (Dagmar, 1980: 11; Bozkurt 2005: 319-320).

yıtlarındandır. Eser, Kıpçak Türk şivesinin şimdiye kadar belki de yegâne derli toplu yadigârıdır. Bugün tek nüshası Venedik Saint-Marcus kütüphanesinde bulunmaktadır. Eserin şair Petrark'a ait olduğu düşünüldüğünden bazen *Codex de Petrarque* adıyla da anılır (Caferoğlu, 2000:161). *Codex Cumanicus*, bugün isimleri dahi kaybolmuş ve büyük Türk tarihinin unutulmuş sayfalarına katılmış Kumanların biricik⁵ büyük dil abidesidir (Çağatay 1944: 759-760; Karamanlioğlu 1994: XXI).

Codex Cumanicus, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kıpçak Türklerinden Alman ve İtalyan misyonerler tarafından derlenmiş iki bölümlük bir eserdir. Kıpçakların o dönemki yazı dilini değil konuşma dilini esas alan bir eserdir. Eser iki bölümden oluşur:

a. *İtalyan Bölümü*⁶: 55 yaprak, 110 sayfadır. İki sözlük listesi barındırır. Sözlükler Latince-Farsça-Kıpçakçadır. İlk liste alfabetik, ikinci liste tematiktir. İtalyan bölümünde bazı gramer bilgilerine de yer verilmiştir.

b. *Alman Bölümü*⁷: 27 yaprak veya 54 sayfadır. İki sözlük listesi ve bazı me-

5 CC'dan başka Kumanca olmak üzere Macarca *pater noster* (bir Hıristiyan ilâhisi) vardır. Fakat bu metin bize kadar çok fena bir vaziyette gelmiştir. Metin XIV. ve XV. yüzyıla ait olsa gerek; bu dua sonradan çoğu Türkçe (Kumanca) bilmeyenler tarafından nakledildiğinden bir çok sesler yanlış verilmiş, bazı heceler düşmüş, mâna ifade etmeyen heceler eklenmiştir. Bazı Kumanca kelimelerin yerine Macar kelimeleri geçmiş, birbirine yakın olan kelime terkipleri ayrılmış, birlikte olmayacak kelimeler beraber gelmiştir. Dil bakımından CC'un dili ve bu metin iki şiveye ayrılmaktadır. Mamafiş bu eserden Macaristan'daki Kumanların CC'un diliyle ve Peçeneklerin dilinin birbirine pek yakın olduğu anlaşılmalıdır, (bk. J. Nemeth, *İnschrift N. SZ. M. 52-54 S.*)

6 Ekler kısmına *Codex Cumanicus*'a ait Latince-Farsça-Kıpçakça kelimelerin yer aldığı bir tablo ilave edilmiştir. *Codex*'in İtalyan bölümünde tüm bu saydığımız konu başlıklarının ve kelimelerin yanı sıra mutfak eşyaları, yemiş ağaçlarıyla ilgili meyvelere, sebzelere, süt vs. ile pişirilen yemeklere ait kelimelere, hayvanata, kuşlara, bit, pire vesaireye varıncaya kadar haşerata ait bazı kelimeler de olmak üzere tüm ayrıntılara varıncaya kadar kelimeler kaydedilmiştir. Bu şekilde *Codex*'in İtalyan kısmında ayrı ayrı konular ve başlıklar altında listelenmiş 1120 kelimedenden oluşan bir sözlük zenginliği bulunmaktadır. Tüm bu kelimeler devrin Kıpçak Türklerinin sosyal hayatı ve kültürel ortamlarını öğrenmemiz açısından son derece önemlidir (Caferoğlu, 2000: 172).

7 Alman Bölümü: *Codex Cumanicus*'un bu bölümü bir *Kıpçakça-Almanca* sözlükle başlamaktadır. Eserin girişindeki bu lugat tıpkı İtalyan bölümündeki Latince-Farsça-Kıpçakça lugat gibi belirli bir sistem çerçevesinde değil gelişigüzel bir şekilde düzenlenmiştir. İtalyan bölümünde olduğu gibi bu bölümde de gramer hususiyetlerine yer verilmiştir. Alman bölümünü en çok karakterize eden taraf ise Hıristiyan dinine ait metinler ile iki dilli Latince-Kıpçakça parçalara yer verilmiş olmasıdır. Kıpçak bilmecelerine de yer verilen bu bölümde Kıpçak Türkçesini karakterize edebilecek daha fazla orijinal unsura yer verilmiştir. Bu açıdan *Codex*'in Alman bölümü İtalyan bölümünden daha değerlidir. "Alman bölümünde Fars diline katıyyen yer verilmemiştir. Büyük bir ihtimalle, *Codex*'in bu kısmını derleyenler Fars diline vakıf olmamışlar, yahut da bu dile ihtiyaç görmemişlerdir. Bu bölümün Latincesi de oldukça doğru olup, birinci bölümde olduğu gibi, İtalyanca unsurlardan uzak kalmıştır." (Caferoğlu, 2000: 174). Alman bölümünün özelliği sözlükten başka içinde tercümelemleri de bulunan dini İncil'den parçalar, metinler, atasözleri ve bilmecelere de yer vermesidir (Karamanlioğlu, 1994: XXI). Alman bölümü Kıpçakça-Almanca sözlükle başlar. Alman bölümünün özgün yanı Kıpçakça

tinlerden oluşur. Birinci liste Kıpçakça-Almanca, ikinci liste Kıpçakça-Latince sözlükten oluşur. Metinler İncil'den parçalar, ilahiler, bilmece ve atasözlerinden oluşur. Metinlerin Latince tercümelerine de yer verilmiştir (Ercilasun 2004: 386-387, Karamanlıoğlu 1994: XXI).

Comes Geza Kuun'a göre ise eser başlangıçta iki kısım gibi gözükse de sonradan tek cilt haline getirilmiştir (Caferoğlu 2000: 161).

Eserin tek nüshası Venedik Saint Marcus Kütüphanesinde bulunmaktadır. Zamanında şair Petrarque'a ait olduğu için "Codex de Petrarque" adıyla da anılır. Eser sonradan bir cilt haline getirilmiş olup birbirinden ayrı iki defterden oluşmaktadır. İlk defter aynı elle yazıldığı halde ikincisi farklı kişilerce yazılmıştır. Her iki kısım da gerek imla gerekse yazı bakımlarından birbirinden epey farklıdır (Karamanlıoğlu, 1994: XXI).

"Codex, Kumanlara Hristiyanlığı benimsetmek amacıyla yazılmıştır. Cenevizli-Venedikli Katolik din adamlarının dini yayma çabası ile karşılaşılır. Dinsel yayılmayı kolaylaştırmak için alım-satım ve günlük yaşamda kullanılan 2500 sözü kapsayan bir sözlük düzenlerler." (Bozkurt, 1999: 225).

Eser içerik olarak Latin yazısı ile yazılmış bir *Latince-Farsça-Kumanca* sözlüktür. Mođol yayılmasından önce Kırım'da Kıpçaklar, Cenevizli ve Venedikli Katolik din adamlarının din yayma çabası ile karşılaşılır. Dinsel yayılmayı kolaylaştırmak için alım satım ve günlük yaşamda kullanılan 2500 sözü kapsayan bir sözlük düzenlerler. Yapıta, birtakım dilbilgisi kuralları, İncil'den çeviriler, birtakım Katolik ilahilerin çevirileri, kimi Türkçe atasözleri eklerler. (Bozkurt, 2005: 320).

"Verilen bunca örnek bize gösteriyor ki Codex Cumanicus, bir taraftan yabancılarla Kıpçak Türkçesini öğretmeye çalışmak diğer yandan da Hristiyan dinini Kıpçak Türkleri arasında yaymak için yazılmış pratik bir eserdir. 'Paleografi bakımından, Codex tek bir elden çıkmış ve aynı kalemle yazılmış bir eser değildir. Birinci 'İtalyan' bölümü mutterit bir hatla yazıldığı halde, ikinci 'Alman' bölümü tersine birkaç toplayıcının kaleminden çıktığını göstermektedir. Haddizatında Codex'in asıl yazması müstakil bir defter halinde olmayıp, muhtelif yaprakların bir araya getirilmesinden vücuda gelmiş ve ancak sonraları birbirine dikilerek bütün bir eser haline konulmuştur. Bundan dolayıdır ki Codex'in birinci ve ikinci bölümleri, birbirinden ayrı tamamıyla müstakil birer eser sayılmalıdır. Ancak sonraları konu gaye birliği dolayısıyla bilinmeyen birisi tarafından, bu iki kısım

Hristiyan metinlerin yer almasıdır. Kıpçakça metinlerin üzerinde Latince çevirileri vardır. Yer yer Kıpçakça dilbilgisi kurallarına değinilir (Bozkurt, 2005: 320-321).

birbirine eklenilmiş ve bu suretle Kıpçak Türkçesine ait bir dil yadigarı vücuda getirilmiştir.” (Caferoğlu, 2000: 176-177).

2.2.2. Kitâbü'l-İdrâk li-Lisani'l-Etrâk

Eser, Endülüs doğumlu Ebu Hayyan Muhammed bin Yusuf tarafından kaleme alınmıştır. Mısır'da 18 Aralık 1312 tarihinde yazımı tamamlanan bir sözlük ve gramer kitabı olan Kitâbü'l-İdrâk li-Lisani'l-Etrâk Arap sözlükçülük geleneğine uygun olarak hazırlanmıştır (Özyetgin, 2001: 41-42).

Arapça-Kıpçakça şeklinde düzenlenen bu eser, Mısır Kıpçak sahasının en değerli eserlerindedir. Mısır'ın başşehri Kahire'de kaleme alınan bu eser Dîvânu Lugâtit Türk gibi Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla kaleme alınmıştır (Gülensoy, 2010: 401).

Kitâbü'l-İdrâk, sözlük, tasrif (morfoloji) ve nahiv (sentaks) olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Sözlük bölümünde isim ve fiiller karışık olarak ve Arap alfabe sırasına göre düzenlenmiştir. Fiillerin teklik 3. şahısları veya teklik 2. şahıs emir biçimleri bilinen geçmiş zamanla birlikte madde başı olarak verilmiştir. Türkçe kelimelerin anlamları genellikle Arapça tek kelimeyle karşılanmıştır. Söz konusu kelimeler bazen kısa cümlelerle örneklendirilmiştir (Özyetgin, 2001: 46-49).

2.2.3. Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye

XV. yüzyılın başlarında kaleme alınmış Arapça-Türkçe bir sözlük ve gramerdir. Arapça kelimeler sözlük kısmında alfabetik olarak sıralanmış olup, her harfte önce isimler, sonra da fiiller ve bunların Türkçe karşılıklarına yer verilmiştir. Eser 3000 Türkçe kelimeyi ihtiva etmektedir. Gramer kısmında morfoloji ve sentaks kısımları yer almaktadır (Ercilasun, 2004: 391'den naklen: Atalay, 1945: XV). Eserde kimi zaman Arapça bir kelimeye karşılık olarak bu kelimenin Türkçedeki birden fazla sinonim şekillerine yer verilmiştir. Bununla birlikte Kİ'in gramer kısmı TZ ile büyük benzerlikler arz etmektedir. TZ'deki gramer kısmı sarf ve terkip olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. TZ'de Kİ'de olduğu gibi gramer konuları zengin örneklerle ve anlaşılır bir dille anlatılmıştır (Özyetgin, 2001: 57).

Arap alfabesine göre tertip edilen bu Kıpçakça eser bir sözlük ve dil bilgisi kitabı olarak değerlendirilmektedir. Yazarı belli olmayan ve anonim bir eser olan TZ'nin XV. yüzyılın ilk yarısında Mısır'da kaleme alındığı düşünülmektedir. İki ana bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde alfabetik olarak Kıpçakça isim ve fiillere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise şekil bilgisine ait özelliklere değinilmiştir. Yaklaşık 2000 kelime barındıran eserde yer alan kelimeler tümevarım yöntemiyle ele alınmış ve söz konusu kelimeler gündelik hayattan seçilmiştir. Eser gramer açısından incelendiğinde başlangıç düzeyinde olmayıp ileri düzey

ve akademik amaçlı Türkçe öğretimine yönelik olarak yazılmıştır (İşcan, 2012: 15).

2.2.4. Bülğatü'l-Müştâk fi-Lûgati't-Türk ve'l-Kıfçak

Arapça-Türkçe bir sözlük olan eser XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın başlarında kaleme alınmıştır. Kitabın yazarı Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullâh ed-Türki adlı bir Türk'tür (Barın, 2010: 123). Müellif eserinin önsözünde kitabını "Türk dili sözlüğünün tercümesi" anlamına gelen "Tercümân el-lugat et-Türkiya" başlığıyla adlandırmıştır (Özyetgin, 2001: 59).

"Bülğatü'l-Müştâk normal sayfa düzeninde değildir. Kelimeler baklava biçiminde dizilmiştir. Her kelime baklava biçiminin bir kenarını oluşturmaktadır. Bir kenar Arapça, bir kenar Türkçe, tekrar bir kenar Arapça, bir kenar Türkçe yazılarak baklavanın dört kenarı tamamlanmıştır. Önceki baklava biçimin kenarı, aynı zamanda yanındaki baklava biçimin kenarıdır. Bu düzen içinde her sayfada 23 baklava biçimi yan yana ve alt alta sıralanmış; böylece kitaba estetik bir şekil verilmiştir. Yazarın amacı elbette öğrenci ve okuyuculara cazip gelecek bir kitap meydana getirmektir. Eser baştan başa harekeli; Arapça kelimeler siyah, Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır." (Ercilasun, 2004: 392).

Yazar, 1500 kelimeyi Kıpçakça ve Türkmence şeklinde ayırarak ele almış ve örneklendirmiştir. Eseri ilginç kılan yönlerden biri baklava biçiminde dizilmiş olmasıdır. Eserde tümevarım yöntemi kullanılmış ve örnekler günlük hayattan seçilmiştir. Yazar eserinde günlük konuşma Türkçesini öğretmeyi amaç edinmiştir. Bu itibarla eserinde yabancı dil öğretim yöntemlerinden dil bilgisi çeviri yöntemi, karşılaştırmalı dil bilim ilkeleri çerçevesinde kullanılmıştır (İşcan, 2012: 14).

2.2.5. El-Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye

XV. yüzyıl başlarında yazıldığı tahmin edilen eser Arapça bir Türkçe gramerdir. Eser Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmış olup yazarı ve yazılış tarihi kesin değildir (Toparlı, 1999: VII).

"El-Kavânînü'l-Küllîyye'nin diğer Memluk sahası dilticilik eserlerinden ayrılan en önemli yönü, sözlük bölümünün olmayıp sadece gramerden ibaret bulunmasıdır. Ancak gramer içinde yer yer kelime listeleri verilmiştir. Eser; fiil, isim ve ekler üzere üç baba (bölüme) ayrılmıştır. Hatime (sonuç) kısmında da fiillerin teklik 2. şahıs emir biçimleri liste halinde verilmiştir." (Ercilasun, 2004: 393).

Eser yabancılara Türkçe öğretimi konusunda tarih boyunca yazılmış diğer pek çok eserden farklı olarak sözlük içermemektedir. Araplara Kıpçak Türkçesini öğretmek amacıyla kaleme alınan eserde yaklaşık 500 kelime bulunmaktadır. Dil öğretimi bakımından tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Yabancı dil öğretim yön-

temlerinden dil bilgisi çeviri yöntemi pratik kullanıma dönük olarak kullanılmıştır (İşcan, 2012: 14).

2.2.6. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî

XIV. yüzyılın ikinci yarısında yazılan eser 63 yapraktan oluşan Arapça-Türkçe ve Moğolca-Farsça bir sözlüktür. Eser “Türkçe, Farsça ve Moğolcanın Bütün Çevirmenlerinin Kitabı” anlamına gelmektedir (Barın, 2010: 123; Ercilasun, 2004: 389).

Yazarı bilinmeyen bir Arap dilci tarafından kaleme alınan eserde renkler, giyim-kuşam, insana ait iç ve dış unsurlar gibi çeşitli başlıklar yer almaktadır. Kelimeler söz konusu başlıklar altında büyükten küçüğe doğru sıralanan madde başları şeklinde sıralanmıştır. 2000 kelimeyi barındıran eserde her sözcüğün diğer dildeki karşılığı verilmiştir. Sözlükte kelimelerin Türkçesi kırmızı mürekkeple vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra sözlükte morfolojik bilgilere de yer verilmiştir. Dil öğretimi açısından sözlükte tümevarım yöntemi ile dil bilgisi çeviri yöntemine başvurulmuştur. Günlük konuşma diline ait kelimelerin yanı sıra ticaretle ilgili kelimelere de yer verilmiştir (İşcan, 2012: 18).

2.3. ÇAĞATAY SAHASI

2.3.1. Muhâkemetü'l-Lugateyn

“İki dilin karşılaştırılması veya mukayesesi” anlamına gelen Muhakemetü'l-Lugateyn Mir Ali Şir Nevaî tarafından Miladi 1499 yılında kaleme alınmıştır. Eserin temel yazılış amacı Türk dilinin Farsçadan üstün olduğunu ortaya koymaktır. Nevaî'ye göre Türkçe söz varlığı ve dil bilgisi bakımından Farsçadan çok daha üstündür⁸ (Akar, 2005: 196).

Buna bağlı olarak Nevaî eserinde bu üstünlüğü ortaya koymak amacıyla pek çok örneğe yer vermiştir. Söz gelimi *ağlamak* fiilini ele alan Nevaî söz konusu fiil için Farsçadan bir örneğe yer verirken Türkçede ise aynı fiil için pek çok karşılık kullanılabildiğini ele almıştır.

2.3.2. Kitâb-ı Zebân-ı Türkî

Eser Çağatayca-Farsça bir sözlüktür. 1658-1707 yıllarında kaleme alınan eser hem sözlük hem de gramer kitabıdır (Caferoğlu, 2000: 226).

8 Nevaî'nin şu cümleleri durumu çok net bir şekilde özetlemektedir: “Türk, Sart'tan daha pratik düşünceli, daha yüksek kavrayışlı ve yaradılış bakımından daha saf ve temiz yüreklidir. Sart ise Türk'ten bir konu üzerinde kafa yorma ve ilimde daha hassas, marifet ve olgunluk tefekküründe daha derin görünür... Ne var ki dillerinde mükemmellik ve noksanlık açısından öyle ayrıdır ki söz ve ibarelerin ortaya konuluşunda Türk, Sart'ı geçmiştir.” (Özönder, 1996: 203).

2.3.3. Senglâh⁹ Lugati

“Mirza Mehdî Han tarafından 1758-1760 yılları arasında yazılmış Çağatayca-Farsça bir sözlüktür. Sözlükteki kelime sayısı 6000 civarındadır.” (Ercilasun, 2004: 428).

2.3.4. El-Tamğa-yı Nâsirî

1849-1896 yılları arasında Şeyh Muhammed Salih tarafından yazılmıştır. Farsça-Türkçe bir sözlüktür. (Caferoğlu, 2000: 227).

2.3.5. Feth-Ali Kacar Lûgati

İran coğrafyasında yazılmış Çağatay sözlüklerinin en hacimlisidir. 19. yüzyılda yazılmıştır (Caferoğlu, 2000: 227).

2.3.6. Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî

“Şeyh Süleyman Efendi tarafından 1882 yılında İstanbul’da yayımlanmıştır. Şeyh Süleyman Efendi, 1821’de Orta Asya’da doğmuş 1847’de İstanbul’a gelerek Özbekler tekkesi şeyhliğini yapmıştır. Eserinde hem Çağatayca hem de yaşayan Özbekçeden örnekler yer almaktadır.” (Akar, 2005: 209).

2.4. ANADOLU SAHASI

2.4.1. Eski Oğuz Türkçesi

2.4.1.1. Hilyetü’l-İnsan ve Heybetü’l-Lisan

Farsça, Türkçe ve Moğolca Sözlükleri barındıran söz konusu eser “İnsanın Güzel Sıfatları ve Dilin Büyüklüğü” anlamına gelmektedir. Eserde Karahanlıca, Azerice ve Türkmenceye ait dil özelliklerine de değinilmiştir. Sözlükte kelimeler günlük hayattan seçilmiştir. Dil öğretimi açısından da tümevarım yöntemi ile dil bilgisi çeviri yöntemi kullanılmıştır. Eser gündelik hayatta kullanılmaya müsait pratik amaçla hazırlanmıştır (İşcan, 2012: 18).

“Eski Anadolu Türkçesi kapsamına girebilecek ‘yabancılara Türkçe öğretimiyle ilgili tek eser *İbn Mühennâ Lügati* olarak da bilinen ‘*Hilyetü’l-insan ve Heybetü’l-lisân*’dır.” (Güzel, 2012: 120).

2.4.2. Osmanlı Türkçesi

Anadolu sahasında XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türkçesi kullanılmaya başlanmıştır. Bilhassa Osmanlı Devletinin hâkim olduğu sahalarda edebi dil olarak

9 “Yazar kendi ifadesine göre gençliğinde Ali Şir Nevaî’nin eserlerini okurken birçok güçlükle karşılaşmış ve bunları çözmek için yazdığı eserine de Senglâh (=Taşlık) adını vermiştir.” (Akar, 2005: 208).

kullanılan Osmanlı Türkçesi 20. yüzyıl başlarında Genç Kalemler hareketiyle nihayete ermiştir (Ercilasun, 2004: 461).

“Kaşgarlı Mahmut’tan sonra 1850 yılına kadar yabancılara Türkçe öğretmek için Türk yazarlar tarafından hazırlanan bir yapıta rastlanmamıştır. Ortalama sekiz yüzyıllık bir aradan sonra J.P. Sinan *Alphabet turc suivi d’une méthode* adlı kitabını 1850’de İstanbul’da yayınlamıştır. Bu yapıtı aynı yüzyılda aşağıda adları belirtilen yapıtlar izlemiştir:

Güzeloğlu, E. *Dialogues français-turcs, Précédés d’une vocabulaire*, Constantinople, 1852.

Sinan, J.P., *Abrégé de Grammaire Turque*, İst., 1854.

Fuad Efendi/Cevdet Efendi, *Grammatik der osmanischen Sprache, Deutsch bearbeitet von H. Kellgren*, Helsinki, 1855.

Mehmet Mihri, *Kitabü't-tuhfetü'l-Abbasiyetü'l Medreset el aliyetü't-tevfikiye*, Mısır, 1884.

Mehmet Ruhi, *Conversazione in Lingua Turca elkaliona*, İst. 1893.

Türkçe dilbilgisi kitapları konusunda mutlaka Jean Deny’i anmak gerekir. Çünkü bugünkü Türkçe dilbilgisi kitaplarının temel olarak Jean Deny’in 1920 yılına Paris’te yayınladığı *Grammaire de Langue turque* adlı yapıtını esas aldığı söylenebilir. Bu bakımdan Jean Deny Türkçeye emek veren ünlü dil bilginleri arasında önemli bir yere sahiptir.” (Hengirmen, 1993: 6, 8).

3. SONUÇ

Milattan önce dört bin yıla kadar uzanan köklü bir geçmişe sahip olan Türkçe, Ural-Altay grubuna ait eklemeli bir dildir. Türkçe bugün dünya üzerinde 220 milyondan fazla konuşuru ile Çince, Hintçe, İspanyolca, İngilizce, Fransızca ve Rusça ile birlikte en fazla konuşulan yedinci dil konumundadır. Buna karşılık Türkçenin öğretimi son yıllarda açılan Yunus Emre Enstitüsü ve bu kuruma bağlı Kültür merkezleri ve üniversiteler bünyesinde kurulan Türkçe Öğretim Merkezleri kanalıyla yaygınlık kazanmıştır. Son yıllarda Türkiye’de gözlemlenen ekonomik ve siyasi gelişmelerle birlikte dünyada Türkçeye olan ilgi de artış göstermiştir. Bu durum beraberinde Türkçeyi öğrenmek isteyenlerin sayısını arttırmıştır. Bu amaca uygun olarak Türkçenin en iyi şekilde tanıtılması ve öğretilmesi için gereken tüm çalışmalar mükemmel surette ele alınmalıdır.

Yabancılara Türkçe öğretimi hususunda bugüne kadar çok sayıda araştırma, makale ve kitap yazılmıştır. Ancak söz konusu çalışmaların büyük çoğunluğu ya-

bancılara Türkçe ğretiminde kullanılan yöntem ve tekniklere dönük olmuştur. Halbuki yabancı dil olarak Türkçe ğretimi bağlamında derslerde bu yöntem ve uygulamalardan çok Dünyada Türkçenin yeri, Türkçenin nemi ve gücü, Türkçe ğrenmenin öğrencilere ne gibi faydalar sağlayacağı yoğun bir Şekilde anlatılarak onların motivasyonlarının arttırılmasına dönük çalışmalara ağırlık verilmelidir (İŞcan, 2012: 26-27).

Kısaltmalar

bk	bakınız
BM	Bülgatü'l-Müşâk Fî-Lûgati't-Türk Ve'l-Kıfçak
C.	cilt
CC	Codex Cumanicus
Çev.	çeviren
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
Kİ	Kitâbü'l-İdrâk li-Lisani'l-Etrâk
s.	sayfa
TDA	Türk Dili Araştırmaları
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TZ	Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye
vd.	ve diğerleri
Yay	yayımları

Kaynakça

- Akalın, M. (1988). *Codex Cumanicus'un Dili, Tarihî Türk Şiveleri*, Ankara:TKAE Yay.
- Akyüz, Y. (1989). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay.
- Barın, E. (2008). *Yabancılara Türkçe Öğretiminde Nasreddin Hoca Fıkralarının Yeri*, Türk Yurdu, 255, 61-63.
- Bozkurt, F. (1999). *Türklerin Dili*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Caferoğlu, A. (2000). *Türk Dili Tarihi I-II*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Çağatay, S. (1963). *Türk Lehçeleri Örnekleri-I*, Ankara.
- Dagmar, D. (1980). *Der Codex Cumanicus*, Klett-Cotta.
- Drimba, Vlademir (1981). "Sur la datation de la première du Codex Cumanicus", *Oriens* 27/28, 388-404.
- Drimba, Vladimir (1973). *Syntaxe Comane*, Leiden.
- Drimba, Vladimir (2000). *Codex Cumanicus*, Bucharest.
- Ercilasun, A.Bican (2005). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Eren, H. (1998). *Türklük Bilimi Sözlüğü, Yabancı Türkologlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

- Gabain, A.von (1959a). *Alttürkisches Schrifttum*, (Çev. S. P. Paylı), Eski Türkçenin Yazı Dili, TDAY, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 311-329.
- Gabain, A.von (1959b). *Die Sprache des Codex Cumanicus*, Fundamenta-I.
- Garkavets, Aleksandr (2007). *Kıpçakskoe pis'mennoe nasledie-II*, Almatı, 64-120.
- Golden, P. (1992). *Codex Cumanicus*", *Central Asian Monuments* (Edit.by. H. Paksoy), library of congress card catalog, 329, 4, C. 46.
- Golden, P. (1996). *Kıpçak Kabilelerinin Menşesine Yeni Bir Bakış*, Uluslararası Türk Dili Kongresi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Göçer, A., Moğul, S. (2011). "Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi İle İlgili Çalışmalara Genel Bir Bakış", *Turkish Studies*, 6/3, 797-810.
- Gökbel, A. (2000). *Kıpçak Türkleri*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Grousset, René (1993). *Bozkır İmparatorluğu (Attila-Cengiz Han-Timur)*, (Çev. M.Reşat Uzman), İstanbul: Ötüken Yay.
- Gülensoy, T. (2005). *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Güngör, H. (2006). *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, İstanbul: Kum Saati Yay.
- Güzel, A. (2012). *Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretim Tarihine Kısa Bir Bakış*, VII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı (25-28 Eylül 2012), Selanik, 112-142.
- İşcan, A. (2012). *Yabancı Dil Öğretimi ve Yabancı Dil olarak Türkçe Öğretimin Tarihçesi*, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi (YDTÖ)*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 3-29.
- Kafesoğlu, İ. (2003). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1963). "Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi", *TDED*, XII, İstanbul.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006), *Dîvânü Lugati 't-Türk*, Cilt I, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006), *Dîvânü Lugati 't-Türk*, Cilt II, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006), *Dîvânü Lugati 't-Türk*, Cilt III, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006), *Dîvânü Lugati 't-Türk*, Cilt IV, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kâşgarlı Mahmud. (2014), *Dîvânü Lugati 't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin* (Haz. Ahmet Bican ercilasun-Ziyat Akkoyunlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Korkmaz, Z. (2005). *F. Wilhelm Radloff'un Orta Türkçe Üzerindeki Çalışmaları, Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 343-351.
- Kowalski, T. (1929). *Kraimische Texte im Dialekt von Troki*.
- Köprülü, M. Fuad (2009). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Kurat, A. N. (1937). *Peçenek Tarihi*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Kurat, A. N. (1972). *IV–XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Kuun, Comes Geza (1880). *Codex Cumanicus*, Bibliothecae ad templum divi marci venetiarum, budapestini, editio scient akademiae Hung.
- Ligeti, L. (1998). *Bilinmeyen İç Asya* (Çev. Sadettin Karatay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Özyetgin, A. M. (2001). *Ebu Hayyan-Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk – Fiil: Tarihi Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Ankara: KÖKSAV Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 3.
- Pritsak, O. (1995). *Polovetsler ve Ruslar*, (Çev. E. Bengi Özbilen), TDA, 94, İstanbul.
- Rásonyi, L. (1996). *Tarihte Türklük*, Ankara: TKAE Yay.
- Tavkul, U. (2003). “Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Bahar, Ankara, 45-83.
- Temir, A. (1991). *Türkoloji Tarihinde W. Radloff Devri-Hayatı- İlmî Kişiliği- Eserleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Toparlı, R. vd. (1999). *El-Kavaninü'l-Külliyeye li-Zabti'l-lügati't-Türkiyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.